

ПРОБЛЕМЪТ ЗА ЕМПИРИЧНОТО ПОЗНАНИЕ
НА ДЕЦАТА В ПОРЕДИЦАТА
„ПАТИЛАНСКО ЦАРСТВО“ НА РАН БОСИЛЕК
И РОМАНА „ЕМИЛ ОТ ЛЪОНЕБЕРИЯ“
НА АСТРИД ЛИНДГРЕН

Алис Димишева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE PROBLEM WITH THE CHILDREN'S EMPIRICAL
KNOWLEDGE IN THE BOOK SERIES "PATILANSKO
TSARSTVO" BY RAN BOSILEK AND THE NOVEL
"EMIL OF LÖNEBERGA" BY ASTRID LINDGREN

Alice Dimisheva
St. Kliment Ohridski University of Sofia

The aim of this paper is to explore the problem of empiricism as an educational method for children, focusing on its representation in children's literature in two different historical and geographical contexts. The comparing of these literary works reveals the relevance of this problem, and the existential importance of understanding it. The beginning of the argumentation is based on the famous work on the philosophy of empiricism "*An essay concerning human understanding*" by John Locke, and the purpose is to define the specific terms of the paper, to create a "frame" that explains why this problem exists. The rest of the article points out certain moments in Lindgren's novel and in Ran Bosilek's series which clearly show how children learn through experience, and why empiricism is such a successful parenting method. Both authors, no matter how different from each other they are, advocate the idea of freedom and logical consequences as the most effective way to raise a child.

Keywords: empiricism, children's literature, experience, learning, parenting, freedom, responsibility, consequences, John Locke, Ran Bosilek, Astrid Lindgren

Поредицата „Патиланско царство“ на Р. Босилек е създадена в годините между 1923 и 1935 в България, а романът „Емил от Лъонеберя“ на А. Линдгрен е написан през 1962 г. в Швеция, но въпреки различните условия и исторически контекст, както и жанровите им характеристики, двете книги имат обща основна тема – изграждането на познанието по емпиричен път при децата. Според философията на емпи-

ризма цялото човешко познание се базира на опита. Концепцията за „вродени идеи и принципи“ с основание бива отхвърлена от емпириците. Твърдението, че хората имат вродени морални ценности, е нерелевантно и за тази теза Д. Лок излага множество аргументи и примери в книгата си „Опит върху човешкия разум“ (на която ще се основава аргументацията в следващото изложение).

Деца често опознават света през личния си опит и проверяват докъде могат да стигнат с поведението си (правят пакости и всякакви действия, които знаят, че са лоши само за да видят точно до какъв резултат ще доведе това). Емпиричното познание е ключово при израстването и има голяма роля при изграждането на децата като личности. Според привържениците на тази идея даването на свобода е един от най-добрите възпитателни методи, защото по този начин детето развива интелекта си и става самостоятелно. Характерът на човек зависи до голяма степен от детството му. Тогава именно чрез натрупания опит индивидът си създава механизми за справяне с различните ситуации, научава се да различа емоциите и реакциите на другите и изгражда моралните си принципи, защото разбира кое е правилно и кое – грешно не чрез изкуствени наказания, а чрез логични последици от действията си.

Според Д. Лок има множество примери за чудовищни престъпления и нарушаване на социални норми, извършени без угризения, тоест съвестта не е доказателство, че нравствените правила са вродени. Освен това хората имат противоположни принципи в различните култури, съответно не е вярно, нито пък е уместно твърдението, че съществуват „вродени идеи“ (Лок/Lok 1972: 68). Единственото допускане, че има идеи, възникнали преди раждането, отново е свързано с опита: „Макар че децата имат идеи в утробата на майка си, у тях няма никакви вродени идеи. Затова аз не се съмнявам, че като си служат със сетивата по отношение на предмети, които упражняват въздействие върху тях в утробата на майка им, децата добиват идеи преди раждането си като последица от въздействието на телата, които ги заобикалят, или от нуждите, или болките, които изпитват“ (Лок/Lok 1972: 175).

Друг аргумент в подкрепа на философията на емпиризма (преди да се премине към литературните доказателства) е, че децата нямат друг вариант за изграждане на работещ морален компас. Нуждаят се от емпиричното учене, защото нямат други фонове знания, чрез които да разберат и приложат теоретичните принципи като деонтология (деонто – дълг и логос – слово; наука за моралния дълг и как независимо от резултата трябва да действаме според него) и утилитаризъм (идеята действието винаги да води до възможно най-добър резултат). Т.е. децата не могат да

определят какъв е моралният им дълг и какъв резултат ще има в дадена ситуация, съответно прилагането на емпиризма е единственият им възможен начин на действие, вземане на решения и опознаване на света.

Поредицата „Патиланско царство“ е писана в междувоенния период – след Балканските войни и Септемврийското въстание, след националните катастрофи в България, тоест по това време българските читатели се нуждаят от точно такова четиво – в което царува детството, светът е динамичен, но омиротворен за кратко и принадлежи на децата, а те самите са свободни, безгрижни и щастливи (както самият Р. Босилек описва малките в текста си „Детският остров“, публикуван във в. „Развигор“ през 1924 г.). Хората в периода между двете войни са като изгубени деца – объркани, уплашени и нуждаещи се от убежище (а времето на игрите и младостта за повечето хора винаги е времеубежище, в което те се чувстват в безопасност). Римите и мерената реч допринасят към усещането за подреденост, защото създават ритмичност на текста и цялото произведение звучи като песен от детска игра (сякаш докато го чете, човек се връща в детството си и започва игра на „Кралюпорталю“ или др.). За това пише и С. Хаджикосев в книгата си за Р. Босилек: „Двайсетгодишният учител разбрал чрез педагогическата си практика важността на мереното слово за изграждане личността на децата“ (Хаджикосев/Hadzhikosev 1985: 15).

Също така въпреки че баба Цоцолана често използва боя като наказание, тя не е представена като строг авторитет, а като грижовния и забавен герой-помощник, който помага на децата и е част от „царството“ им. Пишейки за такъв свят на игри и безгрижие, авторът създава идеята за възможно най-добрата среда за развитието на едно дете – сравнително спокойна обстановка, предразполагаща към опознаване на света чрез опита. Вместо чрез заплахи и всяване на страх, децата са възпитавани чрез логични причини и следствия: „[...] Хвърлихме се всички в страшни сражения. И госта спасихме! Но с рани юнашки всички се покрихме“ (РБ/РВ). В краткия цитат се наблюдават едновременно свободата на децата да избират сами как да реагират във всяка ситуация и логичните последици, които преживяват заради избора си. По този начин, изцяло чрез опита, патиланците се научават да поемат отговорност и да проявяват смелост, защото, както казва известният педагог А. Нийл: „Главният враг на свободата е страхът“ (Нийл/Niyl 1960: 54).

В „Емил от Лънеберя“ ситуацията е малко по-различна – хората вече са се съвзели от шока от Втората световна война, изкуствата се развиват все по-бързо, светът започва да се модернизира и либерализира постепенно, всичко става малко по-ново, динамично и различно от преди.

Каква по-подходяща интерпретация на развиващия се пред очите на хората свят от историята за енергично и любопитно малко момче, за което всичко е непознато и интересно? Самата А. Линдгрен вярва във възпитателните методи на гореспоменатия А. Нийл, като проявява голям интерес и към неговото училище „Съмърхил“. Периодът, в който Астрид създава „Емил от Лънеберя“, се характеризира с експериментите (които се наблюдават най-вече в изкуствата), а с новите идеи се появяват и герои като малкия Емил, които учат точно чрез пробата и грешката, по емпиричен път: „...След което тихомълком отиде зад елхата и започна да я гризка. Но бързо му омръзна, защото боцкаше в устата“ (АЛ/АЛ). Свободата, дадена на детето само да изследва заобикалящия го свят, накрая води до добър резултат, защото в края на книгата става ясно, че някогашният пакостник Емил е станал председател на Общинския съвет. Този успех се дължи на самостоятелността и свободолюбието, които човекът е развил още от най-ранна детска възраст.

Интересно е, че в „Патиланско царство“ портретна характеристика има само за баба Цоцолана (като и при нея външният вид е само споменат, но не се набляга на него). Липсата на подробно описание създава усещане за универсалност на образите – тези забавни истории са валидни за всички свободни деца, които тепърва откриват света, всеки може да разпознае себе си в героите. „Емил от Лънеберя“, от друга страна, започва с портретно описание на малкия Емил, като се акцентира върху ангелското му излъчване: „Изглеждаше някак много добродушно и човек би си помислил, че Емил е същинско ангелче. Но това би било най-голямата заблуда“ (АЛ/АЛ). Тук вече не се цели универсалност, която да помогне на читателите да се почувстват като деца, като част от историята, защото времената и търсенията вече не са същите. Светът вече няма нужда от утеха, а от забавление, от нещо интригуващо и необичайно. Противоречието между външността и характера на детето, както и неочакваният край на романа, са в унисон с експериментаторския дух на времето. Разликите между романа на Линдгрен и поредицата на Р. Босилек са очаквани предвид културния и историческия контекст на двете произведения, но общото е идеята, че децата се възпитават най-пълноценно чрез свобода.

В емоционален аспект героите в двете произведения много си приличат – Емил е весело, енергично, хитро и палаво дете, такива са и Патиланчо и останалите деца от дружината му. Въпреки различното историческо време и пространство, в което са създадени тези образи, приликите им се дължат на общата основна идея в двете творби – свободата и личния опит като методи за възпитание. И в двете книги геро-

ите изглеждат достоверни, като това се дължи на факта, че характерите им са като на истински деца – те още не познават света и дори и да знаят на теория кое е правилно и кое – грешно, те искат да го опитат на практика: „Остана само една мъничка, мъничка глътка на дъното. Но тази глътчица Емил си я искаше, а единственият начин да се добере до нея беше, да напъха цялата си глава в супника и да сръбне глътката. Емил така и направи, а другите чуха как сръба там вътре. Но след това Емил понечи да измъкне главата си оттам и представете си, тя не можа да излезе! Беше заседнала! Тогава Емил се изплаши, скочи от мястото си и застана сред кухнята със супника нахлупен върху главата като голям калпак“ (АЛ/АЛ).

Реакциите, които предизвикват децата в двете произведения, се различават. В „Патиланско царство“ хората са по-скоро положително настроени, защото виждат невинността и наивността в детските постъпки. Пакостите донякъде изглеждат забавни на околните: „Вик и смях настана. Почнахме отново. Изкарахме всичко, що беше готово. Радиото живо добра цена хвана. Махалата сбрана доволна остана. И не ни се кара баба Цоцолана“ (РБ/РВ). Разнообразяват живота на хората, а последните, от своя страна, осъзнават, че патиланците са деца и няма как да не правят пакости – къде от любопитство, къде от инат, къде от скука. В центъра на детския свят са смехът и игрите, опознаването на света посредством забавленията и лудориите. На това обръща внимание и авторът на „Детска литература. История и критика“ Н. Янков: „В основата на тези творби по своеобразен и непринуден начин са играта, веселието и смехът.“ [...] „Неговите „патилански писма“ с право могат да се нарекат енциклопедия на детските игри, лудории и немирства, на детската жажда за действие, за волност, за приключения“ (Янков/Yankov 1975: 344).

В „Емил от Лънеберя“ ситуацията отново е различна – там реакциите на околните са откровено негативни, защото в иначе подредения и скучноват селски живот се появява палаво дете и всява хаос. Бихме могли да разгледаме селото и реда в него като традиционния цивилизован свят, а образа на Емил – като алегория за идващите постепенно промяна и модернизация, които са още непознати и дори екстравагантни за хората. Свободата и любопитството на Емил ги плаши, защото са в разрез с обичайните схващания, че детето трябва да е винаги възпитано и послушно. Пример за негативна реакция към Емил е отношението на хората в стопанството Скорпхулт, които отказват да го поканят на празненството си на втория ден на Коледа (дори на такъв свят празник не могат да се решат да поканят детето): „Но сетне настъпи

вторият ден на Коледа, а тогава таткото и майката на Емил бяха канени на коледната гощавка в стопанството Скорпхулт, което се намираще на другия край на общината. Нали всички в Лъонеберя познаваха Емил, затуй децата не бяха поканени“ (АЛ/АЛ). Интересно е да се отбележи, че на запад по онова време романи като „Емил от Лъонеберя“ и „Пипи Дългото чорапче“ често са приемани с известна критика и дори се смята, че подобни четива ще дадат лош пример на децата (това става ясно от критиките на Е. Цвайберг и Г. Болин, които сравняват „Пипи Дългото чорапче“ с „кратка история от седмично списание, но по-безотговорна и скрита зад привидното намерение да забавлява младите“¹). Различните културни и исторически условия, в които са написани романът и поредицата, дават отражение в текстовете и докато в „Патиланско царство“ на никого не му прави чак толкова впечатление поведението на децата, в „Емил от Лъонеберя“ пакостите на Емил понякога изглеждат на другите направо шокиращи.

Проблемът за емпиричното познание при децата се определя като „проблем“ само от някои от възрастните – като съдим по реакциите, които изредихме в аргументацията си, можем да заключим, че това децата да се учат от грешките си и да са свободни, е по-скоро хубаво и се смята за нещо нередно само когато околните не са свикнали с подобен метод на възпитание. Емпиризмът има голяма роля при отглеждането на деца, защото за малките всичко е ново и интересно, те са любопитни, енергични и не могат да бъдат възпитавани ефективно само чрез сухи обяснения или заплахи. За тях понятията още не са се изпълнили със смисъл, че да разбират как да се държат, като им се каже с думи – за да се научат на морал, добро поведение, емоционална интелигентност и самостоятелност. Те трябва да се сблъскат сами с някои аспекти от живота. Да разберат, че „всяко действие има обратно по големина и противоположно по посока противодействие“ (трети закон на Нютон) или иначе казано – че всяко нещо, което те направят, има логични последиствия (вж. Newton/Нютон, ел. изт.). По този начин някогашните пакостници се превръщат в отговорни интелигентни хора, когато пораснат.

¹ Цитирано в Andersen/Андерсен 2014: 99.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Andersen/Андерсен 2014:** Andersen, J. *Astrid Lindgren The Woman behind Pippi Longstocking*. Translated by Caroline Waight. Yale: Yale University Press, 2014.
- Лок/Lok 1972:** Лок, Д. Опит върху човешкия разум. Ред. д-р Марко Марков. София: Наука и изкуство, 1972. [Lok, J. *Opit varhu choveshkiya razum*. Red. d-r Marko Markov. Sofia: Nauka i izkustvo, 1972.]
- Нийл/Niy1, ел. изт.:** Нийл, А. Съмърхил – възпитание чрез свобода. Прев. Снежана Благова. // <https://mravkite.weebly.com/uploads/2/2/9/7/22970838/Възпитание_чрез_свобода.pdf>, 04.05.20025. [Niy1, A. *Summerhill: vazpitanie chrez svoboda*. Prev. Snezha Blagova. // <https://mravkite.weebly.com/uploads/2/2/9/7/22970838/Възпитание_чрез_свобода.pdf>, 04.05.2025.]
- Newton/Нютон, ел. изт.:** Newton, I. *Philosophiae naturalis principia mathematica*. // <https://books.google.bg/books?id=XJwx0lnKvOgC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false>. 04.05.2025.
- Хаджикосев/Hadzhikosev 1985:** Хаджикосев, С. *Ран Босилек*. София: Отечество, 1985. [Hadzhikosev, S. *Ran Bosilek*. Sofia: Otechestvo, 1985.]
- Янков/Yankov 1975:** Янков, Н. *Детска литература. История и критика*. София: Български писател, 1975. [Yankov, N. *Detska literatura. Istoriya i kritika*. Sofia: Balgarski pisatel, 1975.]

ИЗТОЧНИЦИ

- РБ/РВ:** Ран Босилек. *Патиланско царство*. София: Български художник, 1985. [Ran Bosilek. *Patilansko tsarstvo*. Sofia: Balgarski hudozhnik, 1985.]
- АЛ/АЛ:** Астрид Линдгрен. *Емил от Лънеберя*. Превод: Теодора Джебарева. София: ПАН, 2011. [Astrid Lindgren. *Emil ot Lyoneberya*. Prevod: Teodora Dzhebarova. Sofia: PAN, 2011.]